

AZ EMPÁTIA ÉS AZ IMPULZIVITÁS MOTIVÁCIÓS ÉS NEVELÉSI ASPEKTUSBÓL

Kozéki Béla és Berghammer Rita

Magyar Tudományos Akadémia Pszichológiai Intézete

Napjaink pedagógiájának egyik legproblematisabb pontja a tanulók személyiségbeli eltéréseinek és ezek nevelési következményeinek csekély tudatosítása. Az egyéni különbségeket elsősorban kognitív téren, a képességek, a tanulási készség és sebesség szempontjából értékelik, s ezeknek megfelelő individualizált oktatási programokat is kidolgoznak. Sokkal kisebb hangsúlyt kapnak azonban a tanulók iskolai munkáját és beilleszkedését nem kevésbé befolyásoló motivációs és egyéb személyiségvonások.

Miután az egyéni különbségeket többféle szempontból részletesen tárgyaltuk más helyütt (l. *Kozéki* 1985a, *Kozéki* 1988b, *Kozéki és Eysenck* 1985), e tanulmányunkban két, eddig kevés figyelmet kapott dimenziót – az empátiát és az impulzivitást – helyezük el a többi személyiségvonással való összefüggéseiben. E két dimenzió a maga összefüggéseivel sokkal komplexebb, mint ahogyan általában elterjedt a pedagógiai közvéleményben. Az empátiából a pedagógusok többnyire csak az érzelmi együttérzést, együttérzést emelik ki, az impulzivitást pedig lobbanékonyságként értelmezve szintén az affektív vonásra helyezik a hangsúlyt. Munkánkban ezzel szemben elsősorban a morális aspektusra világítunk rá.

Az interperszonális kapcsolatokban igen értékes empátia kialakítására, illetve a szociális szempontból káros impulzivitás visszafejlesztésére szolgáló leghatékonyabb eszközök felismerése és alkalmazása az iskolai nevelésben mélyreható társadalmi következményeket von maga után. A megfelelő nevelési eszközök azonosítása érdekében előbb tudatosítani kell, hogy milyen más személyiségvonásokkal, motivációs jegyekkel függ össze a két vizsgált dimenzió. A motivációs sajátosságok és alapvető személyiségvonások összefüggéseit különböző aspektusokból már hosszabb ideje vizsgáljuk. Most kizárólag az empátiás készség és az impulzivitás több oldalú megközelítésére törekszünk, utalva egy korábbi vizsgálatra, amelynek matematikai továbbfejlesztését és új szempontból történő megvilágítását is tartalmazza munkánk. A fő hangsúlyt minden ponton a nevelési, alakítási aspektusra helyezzük.

A motiváció dimenzióinak és nevelési szempontjainak rövid összefoglalása

Kozéki motivációs rendszerében (részletesen l. pl. Kozéki 1985b) a nevelési folyamatban szerepet játszó és abban alakítható motívumok három fő területre csoportosíthatók:

A) *Affektív motiváció*: az érzelmi kapcsolatok dimenziója. Összetevői: A_1 =melegség, intimitás; A_2 =szociabilitás motívuma. A kötődés és a jó társas kapcsolatok igényét a gyermekben képes kialakítani és gyermek motivációs rendszerébe beépíteni a meleg családi légkör, a testvérekkel és szülőkkel való szeretetteljes kapcsolat, az emberi kapcsolatoknak a család értékrendjében elfoglalt kiemelkedő helye. Egyéb személyiségvonásoktól is függ, hogy a két affektív motívum közül melyik – tehát a szoros, bensőséges kapcsolatokra való törekvés vagy a sok emberrel fenntartott, kissé felületesebb jó kontaktus vágya – dominál egy gyermeknél.

B) *Kognitív motiváció*: a megismerés, tudásszerzés, értelmi fejlődés vágya. Összetevői: B_1 =kompetencia; B_2 =érdeklődés motívuma. Az előbbi arra vonatkozik, hogy a gyermek áldozatok árán, szenvedést és lemondást is vállalva igyekszik elsajátítani valamely tudást, képességet, az utóbbi a könnyebben szerezhető, a gyerek kíváncsiságát kielégítő, érdekesítő dolgok iránt nyilvánul meg. E motívumokat az aktivitásra ösztönző, nyílt nevelési módszerek erősítik meg, s a korlátozó, gátló, passzivitást jutalmazó nevelői stílus csökkenti őket.

C) *Morális motiváció*: az erkölcsi értékek és az akarat dimenziója. Összetevői: C_1 =felelősség; C_2 =követelményteltetés, rendszükséglet. Nevelési koncepciónk szerint a kisgyermeknél előbb lehet és kell a C_2 motívumot, azaz az engedelmességet, a világ rendje iránti tiszteletet kialakítani, s erre épülhet rá az érettebb gyermeknél az önálló döntés és a felelősségvállalás (C_1) motívuma. A szabályok világos közlése és következetes számonkérése vezethet ezek kifejlődéséhez, s az engedékenységet eltúlzó, gyenge, laza nevelés a hiányukhoz.

A három motivációs terület fejlettsége, erőssége vagy gyengesége az adott gyermek motivációs háztartásában kirajzolja az egyén motivációs struktúráját. Egy-egy dimenzióban foglalt motívumok erősségét „+” jellel, gyengeségét „-” jellel jelöljük, a dimenziókat a fenti sorrendben kezelve. Így a három terület hangsúlyozódása a gyermek motivációjában három jel kombinációjával írható fel: pl. a „- + +” kombináció azt jelzi, hogy az adott tanulót erősen motiválják a kognitív és a morális szempontok, viszont az affektív tényezők kevésbé befolyásolják reakcióit, magatartását. E kombinációk képviselik a különböző motivációs típusokat, amelyeknek a lényeges személyiségvonásokkal való jellemző összefüggéseit vizsgáljuk.

A vizsgált személyiségvonások

A felmérésünkben szereplő személyiségvonások egy részét Eysenck rendszeréből merítettük (l. pl. *Eysenck* 1981), más részét a megfelelő vizsgálóeszközzel *Kozéki* és *Eysenck* dolgozta ki (*Kozéki* és *Eysenck* 1985).

Eysenck dimenziói:

P = pszichoticitás. *Kozéki* szóhasználata szerint keménység, durvalelkűség, mint-hogy az eredeti skála tételei ilyen tartalmúak, s félrevezető lehet a pszichiátriai betegség képzete. Az ebben a dimenzióban magas értéket elérő gyermekből a szorongás egészséges mértéke is hiányzik, vakmerő, vad, nem fejlődik ki benne a mások iránti tapintat és tisztelet, kötődése és lelkiismerete csökevényes, így a szociális szabályok megtartása is esetleges a részéről.

E = extraverzió. Rövid reakcióidejű, a monotóniát kevésbé tűrő, élénk, sok felszínes kapcsolatra törekvő, a büntetésre kevésbé érzékeny gyermeket jelöl.

N = neuroticitás. Emocionalitásnak is nevezhetjük. Emelkedett pszichés tenziót, csökkent frusztráció-toleranciát, szenzitivitást, labilis hangulatot foglal magában.

L = szociális konformitás. Eredetileg az ún. hazugság-skálából származó itemeket tartalmaz, erős megfelelési igényt, a társadalmi értékek és normák nagyfokú tiszteletben tartását jelzi.

Kozéki Eysenckkel közösen kidolgozott dimenziói:

i = impulzivitás. Az extroverzióból deriváltak. A megfontolás nélküli cselekvés, reagálás, a feszültségek kifelé történő levezetése, alacsony szintű tolerancia és fejletlen önkontroll, izgalomkeresés és gyenge késleltetési képesség jellemzi.

v = kockázatvállalás (*venturesomeness*). Az ezen a skálán magas értéket elérő gyermek könnyen vág bele olyan helyzetekbe és feladatokba, amelyeknek pontos kimenetelét nem láthatja előre, kedveli és keresi az új ingereket, a kockázatot azonban az impulzív gyermekkel ellentétben tudatosan vállalja.

e = empátia. A másik ember érzelmeibe, helyzetébe való beleélés képességét mutatja; az itemek főként affektív töltésűek.

Az empátia és az impulzivitás morális vonatkozásai

Az empátiás készség *Brothers* (1989) szerint a másik ember mozgásának, szavainak, érzelmi expresszív jegyeinek és tempójának szentelt figyelmet követel meg. *Gallo* (1989) kiemeli, hogy számos szerző nézetével ellentétben az empátia nem az emocionális reakciók erősségét növeli, hanem az érzelmi élmények skáláját szélesíti ki az empátiával rendelkező személy számára. *Wallon* (1949) csecsemők „ragályos” érzelmi állapotaira utalva kifejti, hogy az emocionális kifejezés és az empátia funkciója a hasonló érzelmi állapot előhívása a társakból, s ezen keresztül a csoport emocionális integrálásának létrehozása.

Az empátiával foglalkozó modern közlemények annak affektív és kognitív dimenzióit különítik el. Néhányan (például *Wise* és *Cramer* 1988) rámutatnak, hogy a pusztán affektív empátia magának az empatizáló személynek is kellemetlen lehet, hiszen mások negatív érzelmeit tapasztalva személyes distresszt, szorongást élnek át, így affektív empátiájuk bizonyos túlérzékenységet, sérülékenységet jelent.

Az empátia kognitív oldalával foglalkozó tanulmányok általában a toleranciával, a rugalmas gondolkodással való összefüggést emelik ki (pl. *Aboud* 1982, *Aboud* 1989, *Gallo* 1989), s a szempontváltás képessége mint közös vonás alapján az empátiát és a kreativitást hozzák egymással kapcsolatba. *Strayer* és *Roberts* (1989) szignifikáns korrelációt talált hatéves gyermekeknél a kérdőívekkel felmért empátia és a kreativitástesztek megoldása, valamint a tanár által becsült fantázia-mutató értéke között.

Davis (1983) kétdimenziós empátia-koncepciója alapján ennek megfelelő, affektív és kognitív tételeket tartalmazó kérdőívet szerkesztett. Az empátia fejlődését Hoffman szimpátia-elméletével párhuzamba állítva vázolja fel (*Davis* 1980): az első fejlődési stádiumot a személyes distressz átélése, a másodikat az együttérzés jellemzi nézete szerint, s a két lépcsőfok között a mediátor szerepét az időközben kialakuló szempontváltási képesség játssza. Vizsgálataiban felnőtteknél azt találta, hogy a perspektívaváltás készségével (az empátia kognitív oldala) gyengébb személyes distressz és a másik ember iránti fokozottabb együttérzés jár.

Tanulmányunkban az affektív és kognitív szempontot a morális aspektussal egészítjük ki. Az empátiát és az impulzivitást mint morális szempontból egymással ellentétes személyiségjegyeket vizsgáljuk, s keressük összefüggéseiket a motivációs struktúrákkal és más személyiségvonásokkal. *Eysenck* (1981, 142. o.) koncepciója szerint az impulzivitás a válaszkészség és ingerelhetőség magas szintjét jelzi. Másutt úgy fogalmaz, hogy az impulzív egyén a pillanat hatása alatt cselekszik vagy beszél, a következmények mérlegelése nélkül. (*Eysenck, Easting, Pearson* 1984). Véleményünk szerint az impulzív viselkedés, miután kontrollálatlan cselekvéseket, indulatkitöréseket foglal magában, az is implikálja, hogy az egyén nem veszi tekintetbe mások szükségleteit, érzéseit – így áll ellentétben az empátiás készséggel. Ezenkívül az empátia a helyzetek, események, állapotok belső elaborációját is igényli – tehát ebből a szempontból is ellentétes az impulzivitással, amely a feszültségek kifelé történő levezetését jelenti. A két személyiségvonás ellentétességére utal néhány kísérleti adat: pl. *Eysenck* és *McGurk* (1980) találata, miszerint az impulzivitás és a P dimenzió szorosan összefügg egymással, amíg az empátia és a P negatívan korrelál fiatal felnőtteknél. *Saklofske* és *Eysenck* (1983) ugyanezt megtalálta 7–15 éves tanulóknál.

Az empátia morális vonatkozásait burkoltan vagy utalásszerűen számos elmélet és tanulmány körüljárja, azonban részletes és tételes kifejtés nélkül.

A viselkedési szabályok interiorizációja kapcsán ismeretes az empátiára támaszkodó identifikáció és modellkövetés mechanizmusa. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a szeretettség igénye és a dependencia mint affektív motívumok meglapozzák az etikai szabályok megértését (kognitív aspektus) és az ezekkel harmonizáló viselkedést (morális aspektus).

Több szerzőnél úgy tűnik fel az empátia, mint az antiszociális, agresszív magatartást fékező erő. *Miller* és *Eisenberg* (1988) 3 és 8 év közötti gyermekeknél az empátia és az

agresszív viselkedés negatív korrelációját találja; *Mehrabian és Epstein* (1972) ugyanezt egyetemi hallgatóknál mutatja ki.

Strayer és Roberts (1989) hatéveseknél talál pozitív korrelációt az empátia és a proszociális, segítő magatartás között. Ugyanakkor azt is kimutatják, hogy más típusú viselkedés mondható adaptívnak otthon és az iskolában: az otthoni jó magatartás inkább a kérdőívvel felmért affektív empátiával korrelált, jelezve, hogy a családi környezetben a szülők elvárásainak anticipálását elősegítő affektív empátia vezet a sikeres beilleszkedéshez, míg az iskolai adaptáció a képzeleti szerepátvételi teszt jó megoldásával korrelált, amely arra utal, hogy a mások helyzetének, nézőpontjának átlátását jelentő kognitív empátia jól hasznosítható a kortársközösségben.

Az impulzivitással viszont számos szerző a moralitás alacsony szintjét hozza összefüggésbe. *Meser* például (1976) olyan kísérleteket idéz, amelyekben impulzív gyermekek gyengébb kognitív kontrollját és fejletlenebb erkölcsi ítéleteit mutatják ki, reflektív, megfontolt gyermekekkel összehasonlítva.

Hipotézis és a vizsgálat módszere

A motivációs struktúrák és az alapvető személyiségvonások közötti összefüggésekre vonatkozó, egy évtizednél is távolabbi perspektívára visszatekintő és nemzetközi összehasonlításokat is magában foglaló vizsgálódások (l. *Kozéki* 1985a, *Kozéki* 1988b, *Kozéki* és *Eysenck* 1985) az empátia és az impulzivitás speciális helyzetére is fényt derítettek a gyermek személyiségstruktúrájában. Gazdag interjúanyagok és kérdőíves felmérések minduntalan felszínre hozták e két személyiségvonás ellentétes jellegét, valamint a morális motivációval való összefüggéseit – ennek azonban matematikai igazolása csak a legutóbbi időben történt meg.

Feltevésünk elsősorban arra irányul, hogy az empátia pozitívan, az impulzivitás pedig negatívan függ össze a moralitással, a morális motivációval. Ezenkívül azt is gondoljuk, hogy a gyermek morális motivációját alakító nevelési tényezők a két említett személyiségvonást is mélyrehatóan befolyásolják. Nézetünk szerint a fejlett morális motiváció kialakulását segítő nevelési módszerek kisgyermekkoról kezdve a szociális adaptáció sikerességére irányulnak. Márpedig a beilleszkedés egyfelől a többi ember személyiségének és igényeinek tiszteletben tartását és elfogadását – azaz az empátiás készséget – foglalja magában, másfelől a megfontolás nélküli cselekvés és egocentrikus, indulatos megnyilvánulások elnyomását – azaz az impulzivitás visszafogását – jelenti.

Vizsgálatunk motivációs és személyiséglélektani kérdőívek felhasználásával készült. Az empátiát és az impulzivitást egy háromkomponensű kérdőív magyar változatával mértük fel (az eredetét l.: *Eysenck, Easting és Pearson*, 1984; magyar változatát l.: *Kozéki és Eysenck* 1985, *Kozéki* 1988b). Felmérésünk 968 normál iskolás és 158 speciális iskolában nevelt, ún. deviáns tanulóval készült. Életkoruk 13 és 15 év közötti.

Eredmények

A) A motivációs típusok összefüggése az empátiával és az impulzivitással

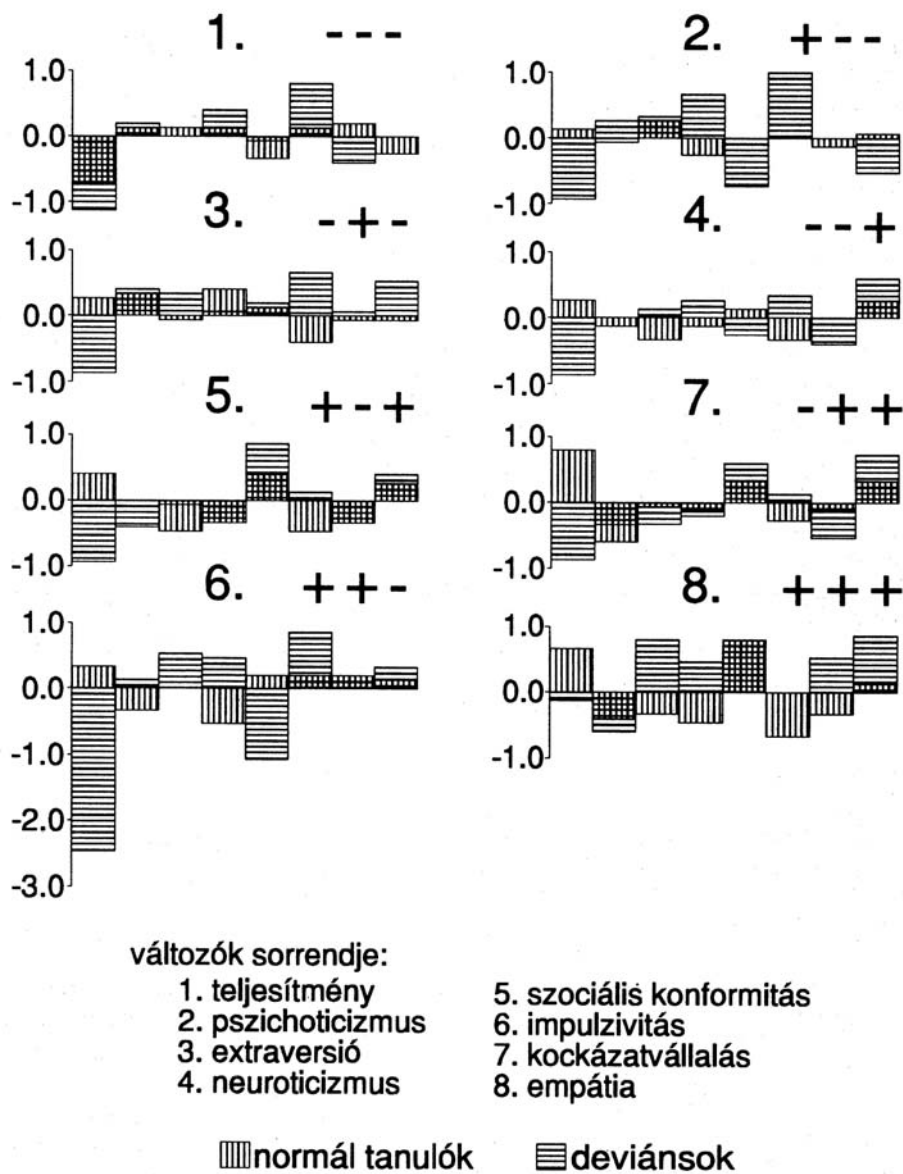
A motivációs típusoknak a fentebb felsorolt személyiségvonásokkal való összefüggéseit néhány alapvető szempontból már másutt tárgyaltuk (Kozéki 1989), s a két alcsoport átlagait feltüntető grafikont is közzétettük (l. 1. ábra). Most azonban kifejezetten az empátia és az impulzivitás szempontjából vesszük végig az egyes motivációs struktúrákat.

A „- - -” típus olyan gyermeket jelöl, aki - komoly, tartós motívumok hiányában - könnyen sodródik külső hatásokra. E kategória deviáns alcsoportja meglehetősen impulzívnek mutatkozott: ezt a motiváció gyengeségével magyarázhatjuk, amelynek következtében a rövid távú impulzusok minden pillanatban a felszínre törnek. E motivációs típus empátiára való képtelensége arra utalhat, hogy a motiváció gyengesége a belső feldolgozás alacsony szintjével jár együtt.

A „+ - -” típus – azaz az affektív téren erősen motivált gyermek – a szeretettség és személyes elfogadás iránt mutat kifejezett igényt, mindent a személyes kapcsolatok alapján értelmez, dependens, és gyenge morális motivációja miatt kevésbé kontrollálja impulzusait. Eredményeink szerint e csoport egyáltalán nem empátiás, és a deviáns alcsoport az impulzivitás legmagasabb szintjét mutatja az egész mintában. Mindezt úgy magyarázhatjuk, hogy a melegség (affektív aspektus) a szociális szabályok és értékek megértése (kognitív oldal) nélkül és az etikailag elfogadható magatartás megkövetelése (morális motiválás) híján kontrollálatlan, másokat tekintetbe nem vevő viselkedéshez vezet.

A „- + -” motivációs típus a kizárólag kognitív motivációval élő, kompetenciára törekvő, versengő tanulót jelöli. Adataink szerint e kategória normál alcsoportja nem impulzív és nélkülözi az empátiát, a deviánsok viszont jelentős mértékű impulzivitást és valamelyes empátiás készséget tanúsítanak. Ez a kognitív motiváció dominanciájának kétféle stílusára utalhat: a normál alcsoportban valószínűleg a kompetencia és autonómia igénye az uralkodó, amelyhez bizonyos mértékű fegyelmezettség szükséges, eleme tehát az impulzivitás visszafogása; a deviáns alcsoportban ezzel szemben a mások legyőzésére való törekvés lehet a fő motívum, így e tanulók impulzivitása a gyenge késleltetési képességre és az alacsony toleranciaszintre utalhat, empátiájuk pedig a versengéshez szükséges, mások képességeinek és igény szintjének felmérését magában foglaló kognitív empátiát jelentheti.

A „- - +” motivációs stílus a vasfegyelem és a mind önmagával, mind másokkal szemben támasztott könyörtelen erkölcsi elvárások emberét rejti magában. Az e csoportban mutatkozó alacsony szintű impulzivitás az elsajátított önkontroll jele. Az empátia mindkét alcsoportban pozitív értéket mutat, amit úgy magyarázunk, hogy a tanult önkontroll, tehát az impulzivitás visszaszorítása mások számára kellemes, másokat tekintetbe vevő magatartást von maga után, még ha ennek nincs is különösebb affektív töltése.

1. ábra. Az iskolai teljesítmény és a hét személyiségdimenzió alakulása a nyolc motivációs struktúrában

A „+ – +” típusú gyermek számára a jó emberi kapcsolatok és az elfogadás, a dicséret kiérdemlése a legfontosabb. Ez a konstelláció tehát kedves, engedelmes, inkább passzív követő, mint önálló kezdeményező, kudarckerülő, megbízható gyermekeket jelöl. Itt az empátia pozitív értéket ad, amit a mások érzése iránti érzékenységgel (affektív motívumok) és a szociális viselkedésre való törekvéssel (morális motiváció) együttesen magyarázhatunk. Az impulzivitás hiánya e csoportban részben a kötődési igény, a jó emberi kapcsolatokra való törekvés, részben a fegyelmezettség és önkontroll következménye lehet.

A „+ + –” motivációs struktúra érdeklődő, kompetenciára és társas elismerésre törekvő tanulót jelöl. Az e csoportban talált valamelyes empátias készség a népszerűség vágyával, a társak fontosságával magyarázható. A deviáns alcsoport jelentős mértékű impulzivitása valószínűleg a kudarc rossz tűrésének következménye szociális és intellektuális téren egyaránt.

A „– + +” típus önálló, érdeklődő, kompetenciára és felelősségvállalásra motivált tanulót jelöl. E csoportban mind a normál, mind a deviáns gyermekek magas szintű empátiát mutatnak: ezt a racionális belátásra (kognitív motiváció) és az önkontrollra (morális motívumok) való törekvés együttese eredményezheti, amelynek következtében a gyermek egyrészt képes mások szempontjait belátni és átvenni, másrészt a kognitív tartalmakat adaptív viselkedésbe képes fordítani. Az impulzivitás csekélyége e csoportban egyenes következménye lehet a belső feldolgozásra való készség (kognitív motiváció) és az erős fékrendszer (morális motiváció) párhuzamos működésének.

Végül a „+ + +” konstelláció mindhárom téren erősen motivált, harmonikus személyiséget jelöl, aminek alapján nem meglepő az empátia magas és az impulzivitás alacsony értéke ebben a csoportban.

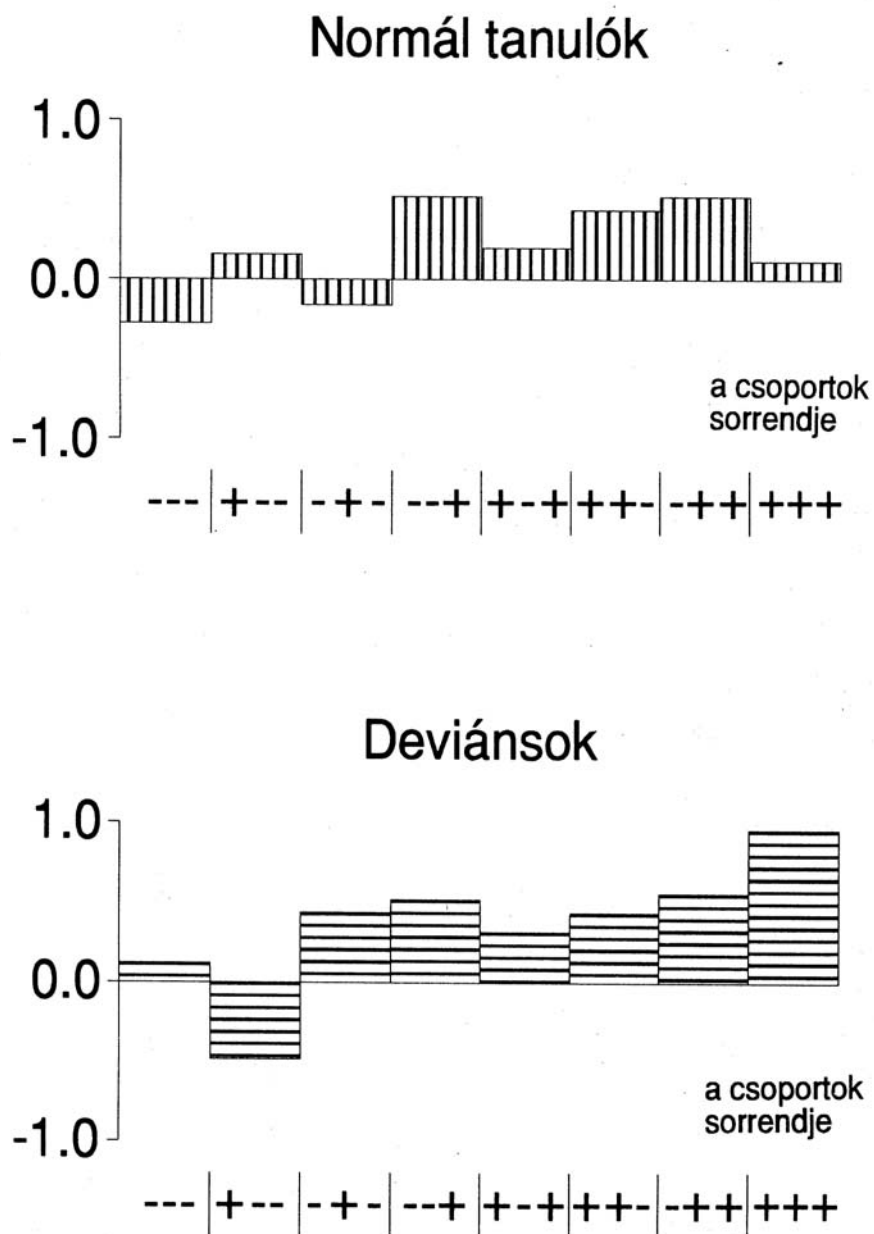
B) Az empátia terén megfigyelhető tendenciák

Az empátia alakulását a nyolc motivációs struktúrában a 2. ábra szemlélteti.

Az empátia legmagasabb szintje mintánkban a következő motivációs típusokat jellemzi: „+ + +”, „– + +” és „– – +”. Közös vonásuk az erős morális motiváció, amelyet két csoportban a kognitív dimenzió is kiegészít, egynél pedig az affektív is. Az az eredmény, miszerint az erős morális motiváció összefügg az empátias készséggel, figyelemre méltó és egybevág neveléslélektani gondolatainkkal. Az empátia komplex személyiségvonás, amely érzelmet, mentális reflexiót és viselkedési kontrollt egyaránt feltételez. Az empátia és a morális motívumok kapcsolatát nevelési perspektívából szemlélve értelhetjük meg.

Az empátia affektív típusa már az újszülöttnél is jelen levő adottság, amely lehetővé teszi gondozója nonverbális jeleinek észlelését és hangulatának, érzéseinek átvételét. Később azonban a pusztán érzelmek átvételében megnyilvánuló empátia nem minden esetben működhet megfelelően a különböző élethelyzetekben. A gyermek moralitását alakító nevelési folyamat fejleszti ki azt a felelősségteljes magatartást, amely a helyzetek konstruktív, adaptív, altruista, társadalmilag értékes megoldásához szükséges.

2. ábra. Az empátia alakulása a nyolc motivációs struktúrában

C) Tendenciák az impulzivitás terén

Az impulzivitás mértékét a különböző motivációs szerkezetek esetében a 3. ábra mutatja.

A deviáns alcsoport általánosan mutatózó nagyobb mértékű impulzivitását a neurotikus gyermekek kiegyensúlyozatlan, feszült, a pszichés tenziót sokszor kifelé lereagáló személyisége magyarázhatja.

Az impulzivitás terén a következő motivációs struktúrák adják a legmagasabb értékeket: a „+ – –”, a „+ + –” és a „– – –” típusok. Mindhárom a morális motivációt nélkülözi, közülük kettő a kognitívát is. Ez az önkontroll (morális motiváció) és a mentális feldolgozás (kognitív dimenzió) jelentőségét húzza alá az impulzív akciók gátlásában. A morális motiváció szerepét erősíti meg az az eredmény is, miszerint mindkét alcsoportban a „+ + +” típusoknál jelenik meg az impulzivitás legalacsonyabb értéke: tehát az a gyermek, aki jó személyes kapcsolatokra és elfogadásra (affektív motívumok), emellett fegyelmezett, felelős magatartásra (morális motiváció) törekszik, megtanulja impulzusait tudatosan kontrollálni.

A „+ + –” típus mutatkozott a legimpulzívabbnak a normál alcsoportban, és a deviánsoknál is meglehetősen magas értéket ad. Ez olyan gyermeket jelöl, akinek emocionális igényei mindig kielégítésre találnak, így frusztráció-toleranciája gyenge, emellett versengő és érdeklődő, s kevésbé igyekszik a szociális normákhoz alkalmazkodni. Ezzel ellentétben a „– + +” típusú tanulók – kompetenciára és felelősségvállalásra törekvők – mindkét alcsoportban igen csekély impulzivitással jellemezhetők: azaz a világról való alapos tudás vágya a szociális szabályok elfogadásával, követésével párosulva az impulzivitással ellentétes, kontrollált magatartáshoz vezet.

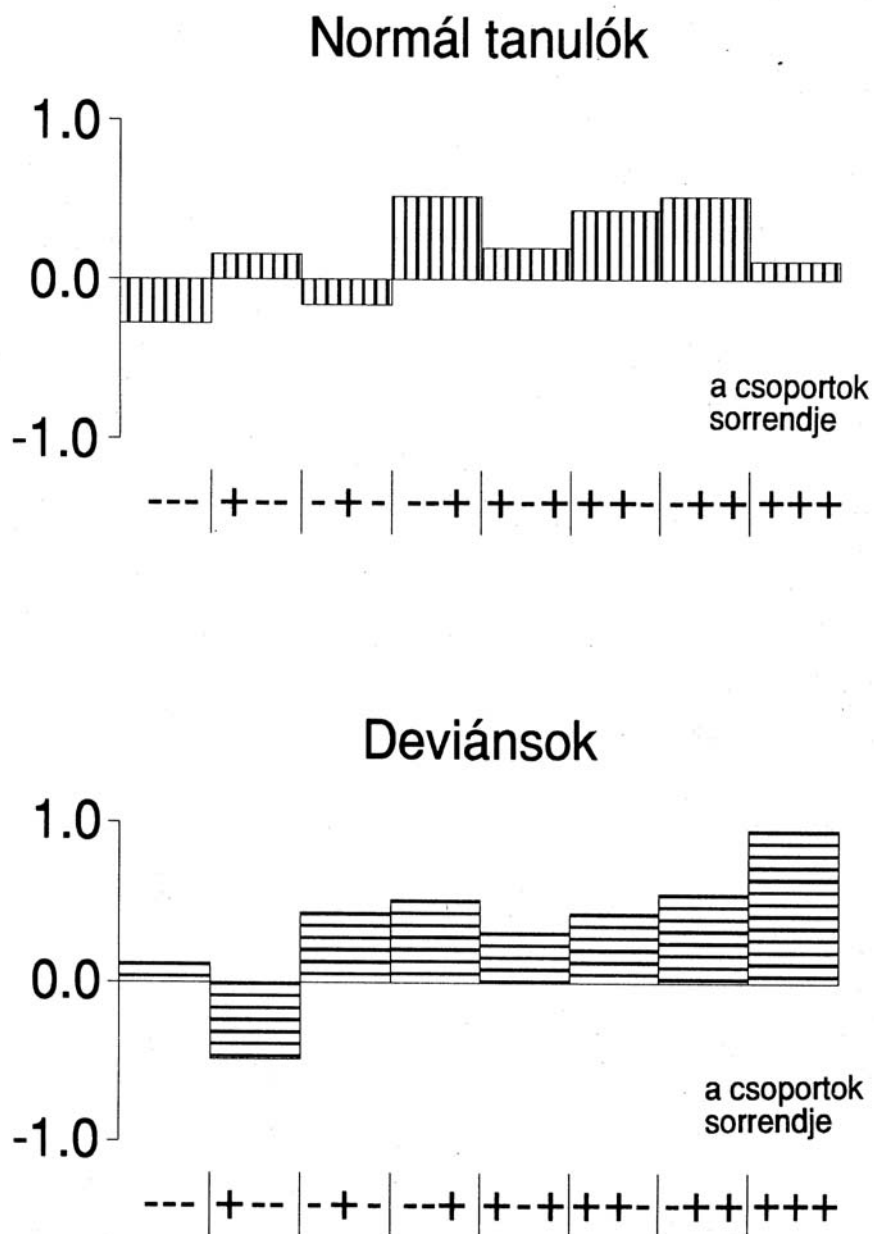
Nézeteink szerint a kisgyermekkor többé-kevésbé impulzív akciók jellemzik ellenben a helyzetek mentális feldolgozására, mérlegelésére és a másokkal való együttélés szabályainak megtartására hangsúlyt helyező nevelés hatékonyan visszaszoríthatja a korai impulzivitást. Az adaptív viselkedést kialakító következetes megerősítési rendszer racionális magyarázatokkal együtt eredményezheti a nagyobb gyermek kontrollált magatartását.

D) A motivációs dimenziók és a személyiségvonások összefüggései

Az összefüggéseket feltüntető korrelációs mátrix (1. táblázat) adataiból a következőket emeljük ki.

A hat motívum egymással, a szociális konformitással és az empátiával pozitívan, a P-vel és az impulzivitással negatívan függ össze. Ez arra utal, hogy az erőteljes motiváció hozzájárul az adaptív viselkedéshez. Ugyancsak nem meglepő, hogy a tanulmányi eredmény mindkét alcsoportban összefügg a B₁ motívummal.

Érdekes összefüggés mutatkozik az extraverzió és az empátia között. Véleményünk szerint az extrovertált gyermek, miután nagyszámú személyes kapcsolatot tart fenn, ezek révén a gyakorlatban tanulja meg a mások megértését.

3. ábra. Az impulzivitás alakulása a nyolc motivációs struktúrában

A neuroticitás és az impulzivitás – mind a korrelációkban, mind a faktoranalízisben megmutatózó – együttjárása a deviáns alcsoportban arra utalhat, hogy a pszichés feszültségek külső viselkedésben nyilvánulnak meg.

Amíg a szociális konformitás majd minden motívummal szoros pozitív korrelációt mutat (az egész mintában a B₂, a C₁ és a C₂ motívumokkal, a normál alcsoportban ezenkívül még az A₁, az A₂ és a B₁ motívummal is), az impulzivitás ezzel ellentétben a legtöbb motívummal, főként pedig a morális motívumokkal és a B₁-gyel negatívan korrelál. Ez teljesen egybevág neveléslélektani nézeteinkkel, miszerint a morálisan elfogadható viselkedésre, illetve környezetében kompetenciára törekvő gyermek nem tanúsíthat impulzív magatartást.

1. táblázat. A motivációk és a személyiségvonások korrelációs mátrixa (fent: normálok, lent: deviánsok)

	A ₁	A ₂	B ₁	B ₂	C ₁	C ₂	P	E	N	L	i	v	e
A ₁ motiváció													
A ₂ motiváció	,36												
B ₁ motiváció	,12	,35	,45										
B ₂ motiváció	,07	,13	,22	,48	,58								
C ₁ motiváció	,13	,32	,46	,13	,38	,35	,48	,33					
C ₂ motiváció	,26	,21	,12	,20	,38	,43	,55	,40	,57				
P	,21	,08	,05	,19	,31	,21	,08	,05	,19	,31			
E	-,09	-,17	-,04	-,12	-,16	-,16	-,09	-,17	-,04	-,12	-,16		
N	-,19	-,27	-,18	-,37	-,36	-,29	-,19	-,27	-,18	-,37	-,36	-,29	
L	,00	-,07	-,10	-,04	-,13	-,14	-,30	,00	-,07	-,10	-,04	-,13	-,14
i	,11	,14	,13	,23	,13	,04	-,31	,11	,14	,13	,23	,13	,04
v	-,06	-,25	-,18	-,15	-,16	-,21	-,36	-,08	-,06	-,25	-,18	-,15	-,16
e	,08	-,02	-,06	,04	-,14	-,12	,22	-,33	,08	-,02	-,06	,04	-,14
teljesítmény	,13	,29	,27	,24	,21	,28	-,21	-,35	,10	,13	,29	,27	,24
	,06	-,03	,15	,19	,32	,27	-,41	,00	-,11	,06	-,03	,15	,19
	-,11	-,13	-,22	-,10	-,17	-,27	,38	,39	-,02	-,51	-,11	-,13	-,22
	-,06	-,02	-,29	-,09	-,31	-,20	,06	-,02	,43	-,24	-,06	-,02	-,29
	,03	-,09	-,07	-,08	-,09	-,14	,03	,50	,15	-,19	,25	,03	-,09
	,17	,11	,12	,11	,13	-,01	,15	,62	-,16	-,11	,08	,17	,11
	,14	,13	,12	,16	,17	,16	-,41	,21	-,05	,00	,15	,05	,14
	,25	-,05	,05	,35	,31	,21	,18	-,50	,21	,02	,17	,02	,18
	,18	,13	,35	,26	,21	,26	-,06	-,08	-,05	-,06	-,17	-,05	,09
	,18	,16	,27	,05	,14	-,04	-,12	-,04	,11	-,02	-,13	,07	,07

Az empátia a motiváció mindhárom területével összefügg. Ez újfent alátámasztja azt a gondolatunkat, hogy az empátiás készséget nemcsak az érzelmi kötődés (affektív motiváció) alapozhatja meg, hanem a szociális értékek tudatosítása (kognitív motiváció) és az adaptációra való törekvés (morális motiváció) is.

A faktoranalízis eredményei egyrészt alátámasztják a fentieket, másrészt hozzátesznek néhány új adalékot (l. 2. és 3. táblázat).

2. táblázat. Normálok faktorstruktúrája

Motivációk személyiség- vonások	Faktorok				
	1.	2.	3.	4.	5.
A ₁ motiváció	,78				
A ₂ motiváció	,65				
B ₁ motiváció	,47	,43			
B ₂ motiváció		,50			
C ₁ motiváció	,62				
C ₂ motiváció	,73				
P			,82		
E					,75
N			,71		
L	,45	,43			
i	,36	,46	,38		
v					,89
e			-,37		
teljesítmény		,31		-,53	
VP	3,26	2,27	1,92	1,91	1,86

A normálok és a deviánsok faktorstruktúrája néhány érdekes hasonlóságot és különbséget mutat. A normáloké egyszerűbb, szervezettebb, könnyebben értelmezhető szerkezetet mutat, míg a deviánsoké komplexebb, és éppen feltevéseink szempontjából mutat néhány figyelemre méltó sajátosságot.

A normál alcsoport 1. faktora az affektív és morális motívumok faktora, amelyek kölcsönös összefüggése ismét az identifikáció kardinális jelentőségére utal a szocializációs folyamatban. Ezeket kíséri a szociális konformitás jelentős faktorsúlya, tehát az adaptív viselkedés jelzője. A deviáns alcsoportban a 1. faktor sokkal egységibb, csak az A₁ és a B₂ motívumokat tartalmazza, azaz a kötődés és az érdeklődés összefüggését mutatja, e kiegyensúlyozatlan, érzékeny gyermekeknél különösen érthető módon.

A normálok 2. faktora a tudásé: a kognitív motívumok és a tanulási teljesítmény alkotják. A deviánsok 7. faktora hasonló, de látványos módon híján van a moralitásnak: ez a durva rivalizációra utalhat.

3. táblázat. *Deviánsok faktorstruktúrája*

Motivációk személyiség- vonások	Faktorok						
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
A ₁ motiváció	,48				,32	-,46	
A ₂ motiváció					,92		
B ₁ motiváció		,30				,30	,66
B ₂ motiváció	,44				,42		,39
C ₁ motiváció		,31			,31		-,40
C ₂ motiváció		,36				-,44	
P		-,73					
E			,86				
N			-,37	,75			
L		,50					
i				,85			
v			,84				
e		,88					
teljesítmény						,86	
VP	3,22	2,06	1,88	1,87	1,47	1,37	1,26

A normál 3. faktora igen hasonló a deviánsok 4. faktorához, minthogy mindkettő tartalmazza az N és az i vonásokat, ezenfelül a normál alcsoportban még a P-t is. Ez újfent alátámasztja azt, hogy a pszichés tenzió és a kifelé irányuló, explozív megnyilvánulások gyakran együttjárnak populációnkban.

A normáloknál külön faktort képez a gyenge iskolai teljesítmény, míg a deviánsoknál a jó tanulmányi eredmény kognitív és affektív motívumokkal képez faktort. (6. faktor). Ez azt jelzi, hogy az érzelmileg elhanyagolt, neurotikus gyermekek az elfogadottságra való törekvés folytán igyekeznek tanulni.

A normálok 5. faktora és a deviánsok 3. faktora az E és v dimenziók faktora, de a normál alcsoportban még az impulzivitás is jelentős szerepet játszik (eredetének megfelelően), míg a deviánsoknál feltűnik a neuroticitás negatív faktorsúlya, jelezve a problémás csoporton belül egy viszonylag egészséges, aktív, a külvilág iránt érdeklődő típus létezését vagy vágyszintű megjelenését.

A deviáns alcsoportban még elkülönül két faktor.

A deviáns 2. faktor lényegében az empátia faktora. Itt a P alacsony szintje és az „magas értéke jelentős faktorsúllyal szerepel, amely az empátiára képes gyermekek kellemes, beilleszkedő magatartására utal. Ezenkívül mindkét morális motívum igen jelentős szerepet játszik ebben a faktorban: ez újfent megerősíti azt a mindvégig hangsúlyozott összefüggést, miszerint a felelős és normatartó magatartásra való törekvés a másokra fordított figyelemmel, azaz empátiás készséggel jár együtt. A morális motivációban foglalt tudatosság azt jelenti, hogy az emberek felelősek egymás jó közérzetéért, és együttműködés – vagy legalábbis tolerancia – nélkül nem tudnak élni: ez az érzés pedig táplálja az empátiát.

A deviánsok 5. faktorát a szociabilitás motívuma (A_2) uralja, s szerepet játszik benne az érdeklődés (B_2) és a felelősség (C_1) motívuma is. Ez a konstelláció a közösség fontosságát fejezi ki a traumatizált, elhanyagolt, szorongó gyermekek számára. A társakkal együtt végzett érdekes munkában – amelyben mindenki felelős egy részfeladat jó teljesítéséért – mindhárom motívum kielégülhet.

A normál alcsoportban az empátia negatív faktorsúllyal szerepel az N, a P és az i-dimenziókkal jellemezhető faktorban – ez azt sugallja, hogy a belső elaboráció nélküli, agresszív, explozív, intoleráns magatartás hátráltatja az empátiás készség kialakulását. Összefoglalva, az affektív és morális motívumok együttjárása alátámasztja azt az irodalmi adatot, miszerint a morális viselkedés megalapozásában lényeges szerepet játszik az empátia és az identifikáció. A morális motiváció pedig a maga részéről megerősítőleg visszahat az affektív szférára, azaz a felelősségvállalásra és az engedelmességre való törekvés erősítheti a környezet személyeihez való kötődést.

Következtetések

Eredményeink konzekvensen igazolták, hogy a morális motiváció pozitívan függ össze az empátiás készséggel és negatívan az impulzivitással. Koncepciónk szerint ugyanazok a nevelési hatások, amelyek a kisgyermek impulzivitását visszaszorítják, egyben erősítik az empátiás készséget is. Teoretikus szinten ezt úgy értelmezzük, hogy mind az empátia, mind az impulzivitással ellentétes önkontroll a környezetre fordított figyelmet és belátást igényli, és társadalmilag adaptív viselkedésben nyilvánul meg.

Vizsgálatunk azt igazolta, hogy az empátia nem csupán az affektív motivációval jár együtt – ahogyan ez feltételezhető volna –, hanem a motiváció mindhárom területével összefügg. Ezenkívül a deviáns alcsoportban létezik egy külön empátiafaktor, erős morális motivációval és a szociális konformitás magas szintjével. Az impulzivitás következetesen negatívan korrelál a morális motívumokkal, pozitívan függ össze az alacsony érzelmi tűrőképességre utaló N személyiségdimenzióval, továbbá a normál alcsoportban az N, a P és az impulzivitás vonásait magában foglaló faktor negatív faktorsúllyal tartalmazza az empátiát.

Eredményeink alapul szolgálnak ahhoz, hogy felvázoljuk elgondolásunkat az empátia több dimenziós szerkezetéről és fejlődéséről. Ebben a moralitás és a tudatos alakítás

szempontjait hangsúlyozzuk, amelyek igen kevés figyelmet kapnak a közismert empátia-elméletekben.

Az empátia affektív típusa bizonyos esetekben – az átvett negatív érzelmek, szorongás folytán – kellemetlen lehet az empatizáló egyén számára. Ezenkívül kritikus helyzetekben nem biztos, hogy eléggé hatékony, hiszen elsősorban emocionális reakciókat foglal magában, amelyek nem minden esetben függenek össze a helyzetmegoldással.

A tisztán kognitív empátia jellemző lehet a jó vezetőre, de egyaránt jellemezheti a környezetét zsaroló, egocentrikus egyént is, aki minduntalan előre akarja látni és kiszámítani mások érzelmeit és reakcióit. A proszociális vagy antiszociális magatartás – azaz az empátias készség révén a környezet személyeiről szerzett tudástöbblet etikailag pozitív vagy negatív felhasználása – azon fordul meg, hogy az egyén morálisan mennyire fejlett.

Az empátiát mint személyiségvonás fejlődést koncepciónk szerint a következőképpen vázoljuk fel. A gyermekben születésétől fogva adott az empátia tisztán affektív formája, amely a gondozójával való szoros kapcsolatban működik. Meghatározott nevelési hatások szükségesek ahhoz, hogy e kezdeti formából szociálisan adaptív, értékes személyiségvonás fejlődjék ki. A szülők és nevelők feladata egyrészt a kognitív aspektus – a környezet személyeire fordított figyelem, a reakcióik megértésére való törekvés –, másrészt a morális aspektus – azaz a társadalmilag elfogadható és mások tekintetbevételét implikáló, felelősségteljes magatartás fejlesztése.

Az empátia modern irodalmában általánosan megkülönböztetett affektív és kognitív aspektust vizsgálati eredményeink alapján kiegészítjük a morális aspektussal, s az empátia egy harmadik, „adaptívnek” nevezhető típusát vázoljuk fel. Ez a morális motivációval szoros kapcsolatban fejlődik, és a társadalmi értékek és a jellem magas szintjét képviseli.

Végül példákkal illusztráljuk az empátia háromféle jellegét, s kiemeljük sajátosságait szociális és interperszonális szempontból.

1. Affektív empátiát tanúsít az a személy, aki síró kisgyermeket látva maga is sírni kezd.

2. Pusztán kognitív empátia jellemzi a rivalizáló tanulót, aki versenytársaival olyan céllal empatizál, hogy a várható reakciókat előre tudja kalkulálni.

3. A morális empátia pl. a rábízott csoport érdekében lemondásra is képes, felelős vezető tulajdonsága.

Az empátia három jelzett változatát (1) intimitás, (2) időfaktor és (3) társadalmi érték szempontjából jellemezzük.

1. Az intimitás szempontjából azt mondhatjuk, hogy az affektív empátia bárkit, pl. egy teljesen idegen embert is választhat tárgyául. A kognitív empátia – miután instrumentális, taktikai jellegű – azokra a személyekre irányul, akikből az empatizáló egyén valamiféle hasznot akar húzni: tehát személyesebb az előbbinél. A morális empátia viszont csak azokkal szemben nyilvánul meg, akik iránt az egyén felelősséget érez, és valamilyen szempontból javítani akar helyzetükön: ennél fogva kifejezetten személyes jellegű, az empátia tárgyához való erős kötődést foglal magában.

2. Az időfaktort illetően az affektív empátiáról megállapíthatjuk, hogy mindig aktuális és múltó jellegű. A kognitív empátia olyankor lép működésbe, amikor az egyénnek

valamilyen rövid távú célja szempontjából szükséges a másik ember „kiszámítása”. A morális empátia viszont mindig tartós, a távolabbi jövőre is irányul, célja a helyzetnek az érintett személyek előnyére történő változtatása. Buda (1978) szerint az empátia igen fejlett formája nyilvánul meg akkor, amikor valaki a másik ember lelkiállapotát annak történetiségében, előzményeivel együtt érti meg. Ezt a gondolatot azzal egészítjük ki, hogy az empátiának azt a típusát, amely a jövő perspektíváját is implikálja, még fejlettebbnek tartjuk.

3. A társadalmi érték szempontja az adás és kapás elemeire vonatkozik, tehát arra, hogy az egyén nyújt-e valamit a társadalomnak empátiája révén, illetve hogy az abból fakadó cselekvés képvisel-e társadalmi értéket. Az affektív empátia receptív jellegű, hiszen működése esetén érzelmek átvétele történik. A kognitív empátiában az utilitáriánus szempont dominál, az empatizáló egyén nyerni akar a helyzetben. A morális empátia döntő eleme viszont az adás. Felmerül a kérdés, hogy mi a nyeresége a morális empátiát gyakorló személynek, miért éri meg neki az ilyen indíttatású cselekedet. Véleményünk szerint az a tudat, hogy az egyén értékes, magas szintű, felelős személynek tarthatja magát, jelentős mértékben erősíti önértékelését, és szolgálja az ember alapvető, tökéletesedésre való törekvését.

Ily módon az empátia fent jellemzett formái nemcsak egy személyiségjegy különböző aspektusait képviselik, hanem annak fejlődésmenetét is kirajzolják számunkra. Felteesszük, hogy ezek párhuzamosan is jelen lehetnek az egyén személyiségében, s eltérő helyzetekben és interperszonális kontaktusokban nyilvánulnak meg, de jellemezhetnek különböző egyéneket is. A személyiségfejlődésben azonban egymást követő lépcsőfokokat jelentenek. A szülők és nevelők modellnyújtás és megerősítés eszközeivel konzerválhatják, felerősíthetik és minőségében fejleszthetik a gyermek eredendően meglévő empátiás készségét. Az affektív és kognitív vetületen túlmenően morális vonások is szükségesek ahhoz, hogy e készség társadalmilag igazán értékes, a helyzetek konstruktív megoldását segítő személyiségvonássá váljék. Nézetünk szerint valamennyi személyiségvonást annak morális jellege emel a társadalmi érték magas szintjére, és ennek kialakítása minden esetben nevelési feladat.

Irodalom

- Aboud, F. E. (1981): Egocentrism, conformity and agreeing to disagree. *Developmental Psychology* **17**. 791-799.
- Aboud, F. E. (1989): Disagreement between friends. *International Journal of Behavioral Development* **12**. 4. sz. 495-508.
- Brothers, L. (1989): A biological perspective on empathy. *American Journal of Psychiatry* **146**. 1. sz. 10-19.
- Buda Béla (1978): *Az empátia – a beleélés lélektana*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Davis, M. H. (1980): A multidimensional approach to individual differences in empathy. *JSAS Catalog of Selected Documents in Psychology* 10.85.
- Davis, M. H. (1983): Measuring individual differences in empathy: Evidence for a multidimensional approach. *Journal of Personality and Social Psychology* **44**. 1. sz. 113-126.

- Eysenck, H. J. (1981): *A Model for Personality*. Springer-Verlag Berlin, Heidelberg, New York.
- Eysenck, S. B. G. és McGurk, B. J. (1980): Impulsiveness and Venturesomeness in a detention center population. *Psychological Reports* **47**. 1299–1306.
- Eysenck, S. B. G., Easting, G. és Pearson, P. R. (1984): Age norms for Impulsiveness, Venturesomeness and Empathy in children. *Personality and Individual Differences* **5**. 3. sz. 315–321.
- Gallo, D. (1989): Educating for empathy, reason and imagination. *The Journal of Creative Behaviour* **23**. 2. sz. 98–115.
- Kozéki Béla (1985a): Motives and motivational styles in education. In: Entwistle, N. (szerk.): *New Directions in Educational Psychology*. The Falmer Press, „ondon. 189–199.
- Kozéki Béla (1985b): *Motiválás és motiváció*. A pedagógiai időszerű kérdései hazánkban. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kozéki Béla (1987): Személyiség típusok a nevelésben. *Magyar Pedagógia* 3.sz. 266–283.
- Kozéki Béla (1988a): Motivational and personality structures in education – individual differences in Hungarian school-aged children. In: Saklofske, D. H. és Eysenck, S. B. G. (szerk.): *Individual differences in Children and Adolescents*. „ondon. 75–84.
- Kozéki Béla (1988b): Az Eysenck-féle „Impulzivitás – Kockázatvállalás – Empátia” -kérdőív iskoláskorúak részére. In: Mérei F. és Szakács F. (szerk.) *Pszichodiagnosztikai Vademecum 2*. Tankönyvkiadó, Budapest 301–319.
- Kozéki Béla (1989): Személyiségstruktúrák és motivációs struktúrák a nevelésben. *Magyar Pszichológiai Szemle* **46**. 3. sz. 220–246.
- Kozéki Béla és Eysenck, S. B. G. (1985): Magyar és angol iskoláskorúak összehasonlító vizsgálata – Az impulzivitás – kockázatvállalás – empátia kérdőív magyar változata. *Pszichológia* **5**. 4. sz. 579–600.
- Mehrabian, A. és Epstein, N. (1972): A measure of emotional empathy. *Journal of Personality* 40/4. 525-543.
- Messer, S. B. (1976): Reflection – Impulsivity: A review. *Psychological Bulletin* **83**. 6. sz. 1026–1052.
- Miller, P. és Eisenberg, N. (1988): The relation of empathy to aggressive and externalizing–antisocial behaviour. *Psychological Bulletin* **103**. 3. sz. 324–344.
- Saklofske, D. H. és Eysenck, S. B. G. (1983): Impulsiveness and venturesomeness in Canadian children. *Psychological Reports* **52**. 147–152.
- Strayer, J. és Roberts, W. (1989): Children's empathy and role taking: child and parental factors and relations to prosocial behaviour. *Journal of Applied Developmental Psychology* **10**. 2. sz. 227–239.
- Wallon, H. (1949): *„es origines du caractÈre chez l'enfant – „es préludes du sentiment de personnalité*. Presses Universitaires de France, Paris.
- Wise, P. S. és Cramer, S. H. (1988): Correlates of empathy and cognitive style in early adolescence. *Psychological Reports* **63**. 179–192.

ABSTRACT

BÉLA KOZÉKI AND RITA BERGHAMMER: EMPATHY AND IMPULSIVITY
FROM MOTIVATIONAL AND EDUCATIONAL POINTS OF VIEW

The paper deals with empathy and impulsivity, evaluated as contrasting personality traits and interpreted from motivational and educational aspects. In the authors' hypothesis empathy shows a positive correlation and impulsivity a negative one to morality and moral motivation. The investigation using motivational and personality inventories involved 968 normal and 158 so-called deviant pupils from 13 to 15 year educated in special schools. The authors present the correlations of the examined personality traits with the motivational structures composed of the affective, cognitive and moral domains of motivation. The analysis of the results illustrated by statistical data proves the positive connection of empathy and the negative correlation of impulsivity to moral motivation. In the concluding remarks a new theory of empathic function is outlined, which contains a moral dimension besides the affective and cognitive ones identified in the referring literature. The authors discuss its consequences concerning personality psychology and education.

Magyar Pedagógia, **91**. Number 2. 131–149. (1991)

Levelezési cím / Address for correspondence: Kozéki Béla, MTA Pszichológiai Intézet,
H–1067 Budapest, Teréz krt. 13.